

Le Bon z pochopitelných důvodů proslul především jako teoretik davu. Pečlivému čtenáři recenzované práce však neunikne, že jsou v ní obsaženy i některé další pojmy, myšlenky a podněty, které z Le Bona činí rovněž předchůdce sociologie vědění a teorie elit, což většinou nebývá zdůrazňováno. Za pozornost stojí i to, že se v ní jako jeden z prvních autorů vůbec zabýval problematikou prestiže a že už výstižně rozlišoval prestiž získanou a prestiž osobní.

Le Bonovo pojetí davu a zejména teorie společnosti, kterou na něm založil, byly od doby svého vzniku před sto lety nepřetržitě předmětem celé řady kritik. Le Bonovi byla hlavně vytýkána mlhavost jeho výchozích pojmů, kladení iracionálního davu proti idealizovanému obrazu racionálního individua, extraplace chování delikventní tlupy na kvalitativně odlišné formy skupinového jednání, hypostazování pojmu duše davu i nesystematický charakter argumentů, které jsou spíše ilustracemi apriorní teze.

S většinou těchto výhrad lze zajisté souhlasit. Le Bonův pokus vysvětlit veškeré sociální jednání člověka jako analogii chování individua v davu je pochopitelně určitou krajiností. Nicméně se zdá, že i Le Bonovi je třeba přiznat ve vědě uznávané právo na jednostrannost, o němž se tak výstižně zmiňoval Max Weber. Je-li společnost prakticky nekonečně složitou skutečností, jsme odsouzeni k tomu přistupovat k ní vždy pouze z určitého aspektu, myšlenkově postihnout pouze její určitý výsek. Le Bon zdůraznil tu stránku společenského života, která se mu v jeho době jevila jako podstatná. Tento přístup jej přivedl k mnoha správným a jasnoživým postřehům, které přes celkově mylný obecný pohled si uchovaly trvalou platnost a působily na další vývoj sociologie i sociální psychologie inspirativně, jakkoli šlo mnohdy spíše o inspiraci negativní.

Od vydání klíčové Le Bonovy práce nepřestala být problematika davu jedním ze základních sociologických témat. A i ti autoři, kteří se explicitně k Le Bonovu dílu nehlásili (i když je určitě znali), jím byli nesporně ovlivněni. Mám na mysli například V. Pareta a jeho spis *Trattato di sociologia generale* (Traktát o obecné sociologii) (1916). Paretův pojem reziduí má řadu společných rysů s Le Bonovým

pojmem rasy, stejně jako některé charakteristiky derivací jsou téměř doslova shodné s Le Bonovým popisem myšlenkových obsahů, jimiž se davy převážně řídí, i prostředků, jimiž lze na ně působit. Mám dále na mysli G. Simmela a jeho názory obsažené zejména v díle *Grundfragen der Soziologie. Individuum und Gesellschaft* (Základní otázky sociologie. Individuum a společnost) (1917), kde zvláště v části nazvané *Rovina společnosti a rovina jedince* se zdá být lebonovská inspirace nesporná.

Mimořádnou pozornost věnoval Le Bonovu dílu o davech S. Freud v rozsáhlé stati z roku 1921, nazvané *Psychologie masy a analýza Já* (viz S. Freud: *O člověku a kultuře*, Praha 1990, s. 210-275). Freud označuje Le Bonovu knihu za „právem proslulou“ a široce z ní cituje, neboť se domnívá, že Le Bon postihl jevovou stránku davů i některé obzvlášť nápadné a charakteristické skutečnosti jejich chování takovým způsobem, že na něj může další zkoumání dobře navázat. Freudův výklad chování jedince v davu se však od Le Bonova liší zejména tím, že tvůrce psychoanalýzy klade daleko větší důraz na individuální vlastnosti člověka, které má již před tím, než se součástí davu stal.

Problematickou davů se zabývala řada dalších Le Bonových současníků, z nichž k nejznámějším patří G. Tarde a jeho dílo *L'opinion et la foule* (Mínění a dav) (1901), W. McDougall a jeho práce *The Group Mind* (Skupinové mínění) (1920) a R. E. Park, který roku 1904 napsal u Windelbanda doktorskou práci *Masse und Publicum* (Masa a veřejnost). Žádný z nich však neměl tendenci budovat na pojmu davu obecnou teorii společnosti.

Le Bonovy myšlenky o rostoucí roli davů ve 20. století a o nebezpečí, které z toho plyne, originálně rozvinul a na základě nových zkušeností prohloubil J. Ortega y Gasset v práci *Vzpousta davů* (1930, česky 1. vyd. 1933, 2. vyd. 1993).

Problematika davů respektive mas nabyla nového významu po druhé světové válce také s rozvojem masové kultury. S řadou významných postřehů na toto téma přišel D. Riesman v knize *Osamělý dav* (1950, česky 1968). Základní informaci o celé této problematice

obsahuje práce A. Kloskowské *Masová kultura* (1964, česky 1967).

Český čtenář má dnes již také k dispozici jednu z nejrozsáhlejších prací, která dále rozvíjí fundamentální lebonovské téma, již je spis E. Canettiho *Masa a moc* (1960, česky 1994). Jak správně poznamenává J. Stromšík v doslovu k této práci „Canetti nerozumí masou pouze sociologický nebo psychologický pojem,

nýbrž přikládá jí váhu antropologické kontanty; masa je pro něj jedna ze dvou základních možností – nebo řekněme „skupenství“ – lidské existence, tou druhou je individualita, osobnost“ (s. 570). Zdá se tedy, že Canetti, ačkoli se na Le Bona neodvolává, ani jej necituje, domyslí jeho pojetí do krajních důsledků.

Jan Sedláček

V. Dvořáková, J. Kunc: O přechodech k demokracii

Praha, SLON (Sociologické nakladatelství) 1994, 150 s.

Těžiště práce tvoří přehled poznatků transitologie, rodící se disciplíny v rámci srovnávací politologie (zejména Linz: *Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Re-equilibration* a O'Donnell, Schmitter, Whitehead: *Transitions from Authoritarian Rule*). Tento přehled je uveden obecnějšími úvahami o demokracii a jejím zrodu. Dále autoři pojednávají o aplikacích Luhmannovy systemické teorie na řešení problému anomie vzniklé v přechodu. Nakonec autoři přidávají původní úvahy o problému vyrovnání se s totalitní minulostí a nárys využití předkládaných teorií pro zhodnocení československého přechodu k demokracii. Přehledové zpracování transitologie představuje nejen těžiště práce, ale také její nejhodnotnější část. Autoři se vyhnuli nebezpečí sepsat klasickou přehledovou stať, která nutně trpí nedostatečnou výkladovostí. Rozčlenili a sestavili text vlastně tak, že mohli jednotlivé oddíly pokrýt nevelkým počtem vybraných, relativně podrobně rozvedených myšlenek z několika klíčových prací. Výklad je doplňován citacemi z dalších prací, ale neztrácí svou systematičnost, kterou mu vtiskli již jeho původní autoři. Záběr doplňující literatury je široký mimo jiné také pro jazykovou vybavenost autorů, kteří mohou studovat i španělskou, francouzskou a italskou literaturu (srovnávány jsou často historie zemí Jižní Evropy a Ameriky). Důraz na výklad ovšem nutně oslabuje kritický rozměr práce běžný v přehledových studiích, což nemusí asi ani tolik vadit čtenářovi, ale komplikuje to práci recenzentovi, který je na rozpacích, s kým má

diskutovat, zda s autory přehledu, nebo autory původních prací.

Úvodní kapitola „Jak se rodí demokracie“ slouží dvěma účelům: legitimuje přístup zvolený v rámci srovnávací politologie a uvádí historickou rekonstrukci vývoje relevantní politologické literatury, dále pojem „přechodu“ jakož i všechna základní témata knihy. Přechod k demokracii jako téma začíná být zajímavý tehdy, jestliže se přestaneme soustřeďovat na to, co činí demokracii možnou, ale jaké postupy jsou úspěšné při jejím zavádění a obhajobě (Rustow). Tento přístup obrací pozornost k politickým aktérům a „navrací významu a důstojnosti sféře politiky, aniž se přitom přestanou zkoumat vztahy s ostatními sférami lidského dění“ (Rustow, Poulantzas, Furet).

Prvním významným objektem zájmu dynamického pojetí změny založeného na metodě srovnávací politologie se stalo Chile z roku 1973. Průkopnickou prací je zde Linzova dílo „Zhroutení demokratických režimů: Krize, zhroutení a obnovení rovnováhy“, které nabídl pro transitologické studie také probabilistické paradigma teorie strategických her: „Určité typy jednotlivců a institucionálních aktérů, postaveny do podobných situací, s vysokou pravděpodobností reagují tak, že přispívají ke zhroutení režimů“.

Základ teorií přechodu k demokracii položilo kolektivní dílo „Přechody z autoritářských režimů: Výhledy demokracie“ sestavené O'Donnellem, Schmitterem a Whiteheadem, představující sbírku dvaceti monografických studií nejružnějších „přechodů k demokracii“ a celé řady syntetizujících statí tentokrát podnícenou úspěchem rodících se demokracií v jižní Evropě (zejména Španělsku). Nejdůležitější shrnutí a zobecnění výsledků zde provedl Przeworski a v práci je uvedené takto:

„Přechod je definován jako forma změny od nějakého autoritářského režimu k nějakému jinému a neurčitému. Toto neurčité může být skutečnou politickou demokracií, ale také ještě autoritářštější režimem nebo prostě zmatkem, násilnou konfrontací nebo revolucí. V rámci přechodu se analyticky rozlišují pojmy liberalizace a demokratizace, které vzájemně souvisejí. Liberalizace spočívá v otevření autoritářského systému z iniciativy dosavadních vládců a vede k formě *omezeného autoritářství a mírné diktatury* (dictablanca), demokratizace naproti tomu může zahrnovat i momenty, kdy jsou dosud uplatňovány značné restriktce na svobodné počínání aktérů, a může vyústit v *omezenou (tvrdou) demokracii* (demokradura). Snad společným, ne-li normativním postulátem většiny autorů je tvrzení, že je nejen možné, ale i žádoucí a nejvhodnější dosáhnout politické demokracie bez dramatické diskontinuity a užívání jakéhokoli násilí“.

Kapitola „Povaha odstraňovaného režimu“ se vyčerpává z mého hlediska v trochu samoúčelném probírání různých klasifikací nedemokratických režimů. Základní poučení, které si z ní čtenář může odnést (kromě toho, že může přijmout nebo odmítnout nabídnutý slovník), je skutečnost, že pro nedemokratické systémy je charakteristický omezený pluralismus v oblastech vlády i všech ostatních formách kontroly nad životem společnosti a že pojem „totalita“ je spojen s mýtem diabolizujícím úplnost a násilnost jejího ovládnání myšlenek a jednání lidí. Proto zaslouží být odmítnut ve prospěch realističtějšího pojmu autoritářský režim. Z hlediska teorie přechodu k demokracii je podle mého názoru ale asi třeba více se zamýšlet nad formálními i neformálními zdroji a vnitřními podmínkami relativní stability takových autoritářských režimů, protože ty se následně stávají podstatnými činiteli ovlivňujícími přechody.

Kapitoly „Konec starého režimu“ a „Etapy přechodu k demokracii“ tvoří především rekapitulace výsledků čtyřdílné knihy „Přechody z autoritářské režimů: Výhledy demokracie“ a na ně navazujících prací (například monografie Przeworského). Přináší hlavní poznatky o přechodech k demokracii z dílny srovnávací politologie:

- Stepanovu typologii redemokratizace a jejich různých zahájení;
- Przeworského obhajobu analýzy strategií a signálů;
- Linzovu a Schmitterovu typologii přechodů (paktem, vnucením, reformou a revolucí) kombinující hlavní aktéry (elity a masy) se základními strategiemi (kompromis, síla) a jejich apologetiku sjednaných přechodů;
- Przeworského klasifikaci výchozích postavení v termínech struktury konfliktů a rozhodovacího stromu liberalizace;
- pojetí zrodu či obnovení demokracie jako vyproštění se z autoritářského režimu (široká antiautoritářská fronta) a budování demokracie (přinášející rozlišení umírněných a radikálů v obou táborech).

„Co si počít s minulostí“ je kapitolou pro mě také trochu nesourodou. Dokud se autoři drží transitologického paradigmatu komparativní politologie (úvahy o personifikaci minulosti v podobě osob anebo ztotožnění historie s nedemokratickými institucemi ve vazbě na typologii konců autoritářského režimu revolučním svržením sultánského typu, kolapsem anebo sjednaným přechodem) podléhají trochu své preferenci pro konsociační demokracii a strategii usmíření. Žádají odpuštění, které nezpochybí celk politické komunity, v níž jsou všichni odhodláni spolu žít, tj. i nevyvozovat z minulosti normativní závěry pro přítomnost a budoucnost. Problém ovšem spočívá v tom, že taková velkorysost je od okamžiku převzetí mocí novou elitou velmi riskantní. Představuje pro mnohé přívržence i odpůrce demokracie projev slabé vůle zvítězit v boji, který se v jistém smyslu nanovo začíná, např. jde o to, zda bude či nebude zvládnuta přerodová anomie. Tento boj se vede mimo jiné právě v rovině vyličení minulosti starého režimu i historie zvratu. Sami autoři ostatně uvádějí, že „problém vypořádání se s minulostí je vlastně jen jinými slovy totéž, jako prosadit své líčení a svůj příběh jako všeobecně platný, a tedy zavazující přítomnost a budoucnost.“

Poslední kapitola „Místo tečky otazník (česko-slovenský)“ je pro mne velkým otazníkem. Představuje velmi skečovitou rekonstrukci česko-slovenského přechodu občas

zahrnující tvrzení, která mi připadají jakoby z Marsu.

Každý přechod má ovšem více vyličení v duchu narativního, mě blízkého přístupu, s nímž autoři končí kapitolu o vypořádávání se s minulostí. Chyba se stala asi tím, že jejich rekonstrukce je jen nahozená. Přesto jednu věc tato konstrukce asi ukazuje přesvědčivě: v našem případě nešlo jen o přechod k demokracii neboli centrace jen na politickou dimenzi vynechávající ostatní sféry života společnosti, zejména ekonomickou vede ke sporným výsledkům. To nás ovšem vrací k úvodním základním postulátům práce, o kterých bude třeba diskutovat. Knihu Dvořákové a Kuncce je třeba uvítat jako vstupní příspěvek pro zahájení takové odborné diskuse.

Klíčový postulát této práce i transitologie spočívá v tom, že všechny studované proměny spadají stejně do oboru „přechodů k demokracii“ a podstatně i dostačující pro jejich studium je tedy chování politických aktérů. Proti tomuto pojetí, které vychází z předpokladu, že se jedná o změny odehrávající se primárně jen v politické sféře a také adekvátně mají být jen jako politické procesy studované, je mi bližší alternativa, která politický „přechod“ konfrontuje s proměnami v ostatních sférách života společnosti a rozeznává, zda se současně jedná i o přerody společnosti, které pak zasahují nejen politiku, ale i právo, ekonomii, etiku atd. Protože socialismus vznikl znárodněním, popřením ekonomické subjektivity, je problém její obnovy a odvrácení ekonomického kolapsu klíčem k pochopení přerodů východoevropských zemí, tj. i obsahu politického vyjednávání. Proměnám československé společnosti po listopadu 1989 nemůžeme dost dobře rozumět jen jako přechodu k demokracii ve smyslu probírané práce.

Druhým problémem, který se úzce váže k předchozímu, je otázka směru přechodu.

O'Donell, Smitter a Whitehead tento problém vyřešili šalamounsky, jak ukazuje název jejich práce: „Přechody z autoritářských režimů: Výhledy demokracie“. Byli tedy opatrnější než autoři recenzované práce. Nicméně stejně skrytě staví vlastně na normativní představě přechodu k demokracii, jak je patrné z rozlišovaných fází těchto přechodů: liberalizace a demokratizace. Já osobně bych dával přednost neutrálnějším označením těchto fází: *eroze režimu* (řádu) a *zrod nového režimu* (řádu). Přitom ovšem otázka směru – post hoc snadno rozeznávaná – je podstatnou součástí „hry“, jak ostatně v kapitole „Co si počít s minulostí“ autoři sami nahlízejí.

Třetím problémem je otázka oprávněnosti konstituování probabilistického modelu na základě srovnání různých přechodů. Výpomoc Luhmannem (problém přerodové anomie) a Furetem (symbolický rozměr politiky a narativní přístup) ukazuje, že autoři sami cítí meze tohoto přístupu. Osobně si myslím, že tyto modely vznikají hlavně díky citovanému Bendixovu retrospektivnímu determinismu: v principiálně narativních rekonstrukcích přechodů jsou následně objevované společné determinace zobecnitelné do popsaných zákonitostí. Nejde tu tedy v zásadě o statistickou pravděpodobnost, ale mimetickou zpodobovací pravděpodobnost. Její obecné rysy objevíme již v Proppových rozborech čarodějných pohádek. Ve hře tu je příběhová linie, která začíná narušením stabilní situace mocí, takto vzniká nerovnováha, která musí být silou opačnou v průběhu zkoušek vrácena zpět do stavu stability. Připadalo by nám ostatně trochu směšné hovořit o probabilistickém modelu úhynu draků v pohádkách, přestože srovnávací etnografie by snadno statisticky prokázala, že vyhlídky draků na přežití jsou celosvětově špatné.

Jiří Kabele